

La traducció del castellà al català al segle XX. Esbós d'una història accidentada

per Montserrat Bacardí

De ben segur, a més d'un lector, en llegir el títol d'aquest escrit, li ve una pregunta al cap: per què cal traduir, del castellà al català, si tots els catalans entenem les dues llengües? A l'inrevés, és clar que té sentit, l'operació, atès que un segovià o un malagueny corrents no poden llegir *Camí de sirga*. Però, nosaltres, bé podem copsar les subtiletes més recòndites de qualsevol text escrit en castellà. La llengua original, o de partida, ens resulta diàfana, transparent. Així doncs, la raó primera de la traducció, la intel·ligibilitat, no es dóna en el sentit castellà-català.

No es dóna, si més no, al llarg de gairebé tot el segle XX i, sobretot, de la segona meitat ençà. Abans, no cal dir-ho, és tota una altra història. Pere Anguera, en *El català al segle XIX*, assevera que «A començament del segle XIX tot fa creure que el català era la llengua majoritària, quasi única, de la totalitat de la població», i precisa encara, una mica més endavant: «fins ben entrat el segle XIX, el català mantingué força pura la seva estructura i això dificultava la comprensió del castellà a amplis sectors de la societat» (Anguera 1997: 27, 91). Dictamen que corrobora August Rafanell en *La llengua silenciada*: «Per a una gran part de la població de Catalunya, doncs, el castellà continuava sent una llengua que s'havia d'aprendre als llibres, no pas al carrer» (Rafanell 1999: 117). Un dels nombrosíssims exemples que Anguera reporta bastarà per il·lustrar-ho: «l'Església féu entre 1800 i 1860 un mínim de 67 edicions de catecismes en català (de fet dos de bilingües) enfront de només 8 castellans» (Anguera 1997: 76-77). Els territoris de parla catalana, doncs, no sempre han estat bilingües (més enllà d'una elit, com passava a Hongria, Bohèmia, Moràvia, les Highlands escoceses, Occitània o Finlàndia: els exemples, en fi, són abundants), i durant una bona colla de segles va caldre traduir del castellà al català.

Tanmateix, una sèrie de factors ben diversos van propiciar que el castellà anés penetrant entre la població catalanoparlant: l'ensulsiada econòmica i política de la corona catalanoaragonesa, la creació dels grans estats moderns o les successives legislacions sobre l'ensenyament obligatori del castellà (1768, 1821, 1849, 1857...), per esmentar tan sols tres causes de pes. De manera que, en iniciar-se el segle XX, la minoria il·lustrada que volia llegir el *Buscón* o *La Regenta* ja podia fer-ho directament en castellà i un bon gruix de gent podia entendre un llibre de pietat o una *astracanada* de Muñoz Seca. Ja no calia traduir. I, com és obvi, quan no cal, l'acte de traduir apareix sense justificació, queda deslegitimada.

A aquesta *deslegitimació* volem referir-nos en aquest paper. Què es tradueix quan n'ha desaparegut la necessitat? Qui s'hi entesta? Per què? Amb quins criteris? Qui llegeix aquests treballs? Heus aquí algunes de les preguntes que irrompen d'entrada, les quals demanen una recerca més àmplia i pausada que la que podem esbossar aquí.

Primerament, ni que sigui ben de passada, potser val la pena referir-se a alguns trasllats anteriors,

per no perdre de vista l'evolució dels fets. En l'edat mitjana, durant els cinquanta anys del regnat de Pere el Cerimoniós, de 1336 a 1387, es van donar algunes condicions òptimes perquè s'establissin les bases d'una pràctica de traduccions del castellà al català: d'una banda, l'estímul i la protecció del rei cap a la reescriptura d'obres, principalment llatines, al català; de l'altra, la suggestió que va exercir sobre Pere el Cerimoniós la historiografia castellana, tan puixant en els segles XIII i XIV. Ell va encarregar la magna empresa de la versió de les *Partidas* d'Alfons X de Castella al protonotari Mateu Adrià, amb el propòsit d'ordenar unes lleis semblants «les quals pròpiament poguessin ésser dites nostres» (Rubió i Balaguer 1984: 144), i va promoure una versió de la *General Estoria: Libre historial compilat de diversos autors per D. Alfons dit lo Savi*. Les expectatives creades durant aquesta època no van tenir una continuïtat gaire brillant en el segle XV, un dels moments més dolços de les lletres catalanes. A part d'algunes traduccions escadusseres d'obres de caràcter religiós, al final de la centúria sobresurten les del poeta Bernardí Vallmanya de tres novetats del mercat editorial castellà: una *Revelació de Sant Pau* llatina anònima traspasada al castellà també a la callada; el *Cordial de l'ànima*, de Dionís el Cartoixà, traslladat a «estil de valenciana prosa» (Wittlin 1995: 161), no a partir de l'original llatí anònim, sinó de la versió castellana de Gonzalo García de Santa María; i, un parell d'anys abans, el 1493, Vallmanya havia traduït la famosa novel·la sentimental *Cárcel de amor* de Diego de San Pedro.

El segle XVI marca un punt d'inflexió ascendent per a les lletres castellanques i descendent per al conreu literari del català. La producció literària disminueix, més en qualitat que no pas en quantitat, i la llengua nadiua perd prestigi com a vehicle de cultura davant l'atracció que exercien l'idioma de la cort i la brillant ascensió de la literatura castellana. N'és una mostra l'adaptació catalana del *Lexicon* llatí-espanyol de Nebrija, a càrrec del frare agustinian Gabriel Busa, publicada el 1507 i reimpressa el 1522, 1560 i 1585. Uns quants anys enrere, el 1497, el mestre de gramàtica de l'Estudi General de Barcelona, Martí Ivarra, ja havia acostat les *Introductiones latinae* de Nebrija, les quals «per a ús dels catalans han estat publicades, com a mínim, un centenar de vegades des del segle XV al XIX» (Colon i Soberanas 1991: 61). La producció religiosa copa les traduccions dels segles XVI, XVII i XVIII. No solament va continuar escrivint-se en gran part en català, i algunes obres van ser força reeditades, sinó que, a més, va caldre traduir sovint. No ens ha d'estranyar: eren llibres per a l'apostolat i l'ensenyança catequística i no podia posar-se'n en perill l'eficàcia amb concessions lingüístiques. En aquest sentit, resulta eloqüent la justificació de la seva tasca com a traductor d'«un capellà devot de la Casa d'Exercicis de la Ciutat de Girona», qui va girar el 1761 *Veritats eternas* del jesuïta italià Carlo Gregorio Rosignoli a partir de la versió castellana editada tres anys abans: «per ser precís aplicar-vos a la lectura de llibres castellanqs dels quals, o no enteneu lo sentit de las clàusulas, o no penetrau la vivesa de sas expressions» (Rubió i Balaguer 1986: 54). Mentrestant, a Menorca, sota el domini de la corona anglesa (paternalment respectuosa amb les llengües de les colònies) al llarg de quasi tot el segle XVIII, Vicenç Albertí traduïa per a l'escena peces de Moratín o de Rodríguez de Arellano.

La Renaixença va comportar la restauració de l'ús literari del català, però va ser un procés lent, i fins molt avançat el segle XIX no trobem escriptors per als quals el català va convertir-se en la llengua majoritària (o, millor: prioritària) de la seva obra. És a dir, fins ben avançat el segle XIX no es tornen a donar les condicions propícies —prestigi social i cultural, bàsicament, de la llengua d'arribada— per a l'exercici de la traducció del castellà al català, just en el moment, com veïem abans, en què el castellà comença a ser comprensible per a àmplies capes de la població. Tota una paradoxa.

Els homes doctes del segle XIX van parar esment, sobretot, en el *Quixot*. N'hem localitzat sis versions fragmentàries i dues de gairebé completes en un lapse de nou anys: de l'historiador i advocat Eduard Tàmaro, de la qual tan sols es va estampar la primera part en forma de fulletó en el diari *El Principado*, en la redacció del qual col·laborava, el 1882, i del bibliògraf i gramàtic Antoni

Bulbena i Tusell, del 1891. El fervor per la novel·la de Cervantes va perviure els primers anys del XX: a més d'alguna altra traducció parcial, el prevere mallorquí Ildefons Rullan, autor de diversos treballs paremiològics, va catalanitzar-la de cap i de nou en dos volums apareguts el 1905 i 1906, any del tercer centenari de la publicació de la primera part: era la tercera versió en vint-i-quatre anys d'una obra llarga i complexa. Certament, com va sentenciar l'historiador, geògraf i erudit Francesc Carreras Candi en la sèrie d'articles «Lo cervantisme a Barcelona» publicats a *La Veu de Catalunya* el 1894, es vivia una veritable «mania cervàntica»:

«Durant los segles XVII y XVIII, época decadent de nostra llengua, en que pels escriptors del Principat era menyspreuada, rés té d'estrany que ningú sentís la utilitat de traduhir una obra, quals edicions solzament se publicaven per subvenir á les necessitats de sa lectura. Més en lo segle XIX, aixís pel prepotent desenrotllo de la literatura catalana, com per la estensió que prengué la mania cervàntica, una traducció del *Quixot* al catalá, esdevenia nova necessitat qual buyt era de mal omplonar per les dificultats de la empresa» (Carreras Candi 1895: 34).

Les traduccions en constituïen tan sols una de les múltiples mostres, d'aquesta fal·lera per un escriptor i una obra que es tenien per modèlics, al costat d'incomptables articles periodístics i treballs literaris, la constitució de la societat Cervantes, biblioteques especialitzades, exposicions, tertúlies i tota mena d'actes socials.

Antoni Bulbena mereix un capítol a part en la història de la traducció del castellà al català (i en la història de la traducció catalana en general: va acarar-se a Homer, Dante, Shakespeare o Zola). Sentia una fascinació incommensurable per l'obra de Cervantes i, especialment, pel *Quixot*. A banda de la versió de 1891, en va emprendre una *Nova traducció abreviada a útil del jovent* el 1894 i va traduir-ne de nou, al llarg de cinquanta anys, algunes parts que han romàs inèdits (com, val a dir-ho, molts altres treballs seus). Així mateix, va traslladar totes les novel·les exemplars de Cervantes, si bé només tres van sortir a llum: *Raconet e Talladell* (1895) i *Lo casori enganyador seguit del col·loqui dels cans Scipió & Bergança* (1930). També va deixar-se temptar per dos clàssics incontestables de la literatura castellana del XV i del XVI: *Comedia de Calist & Melibea (La Celestina)* (1914) i *La vida de Llàtzer de Tormes* (1924), que atribuïa a Diego Hurtado de Mendoza; i encara per *La dança de la mort* segons un manuscrit del segle XV de la Biblioteca de l'Escorial. Cal afegir que Bulbena no va subjectar-se mai a les normes ortogràfiques fabrianes, i que, d'altra banda, ell mateix va costejar l'edició d'alguns d'aquests llibres, amb uns tiratges d'uns pocs centenars d'exemplars. La pregunta sembla inevitable: què l'empenyia a perseverar en una feina en aparença *inútil* i amb una difusió força restringida? Un ideal, és clar. Així l'exposava en el dietari inèdit escrit durant la Guerra Civil:

«...ab la pruhija de posar-la [la llengua catalana] al nivell literari de les que jo coneixia, éra lo més natural que, volent jo descastellanitzar lo català, m'enprengué de catalanitzar lo castellà. A aytal obgecte, vaig aplegar los quatre caps-de-brót clàssichs de la llénga qui prou ha malmès la nostra, ço és: lo *Llatzer de Tormes*, *La Celestina*, lo *Don Quixot* i les *Noveles* de Cervantes, los quals, literalment traslladats doní a llum» (Bulbena 1937: 74).

El *Quixot* de Bulbena, corregit i esporgat de castellanismes, va reimprimir-se dues vegades en el segle XX, sense que consti en cap cas el nom del traductor: el 1930, en una edició popular, i el 1936, just abans d'esclatar la guerra, en un format molt luxós, que devia quedar a l'abast de ben poques persones en la dècada dels quaranta, quan es va començar a distribuir en cercles reduïdíssims. També n'han aparegut, aquestes últimes dècades, algunes versions juvenils i, el 1969, una nova de completa, a càrrec de Joaquim Civera i Sormaní, un periodista d'abans de la guerra que va alleugerir el silenci forçós de la postguerra amb aquesta tasca incerta, publicada pòstumament i, tampoc, no gaire difosa, empresa, això sí, amb plena consciència de les limitacions que sofria d'entrada:

«Els catalans cultes podem llegir l'obra cabdal de Cervantes en la llengua original. Per què, doncs,

hem tingut la gosadia de fer parlar Don Quixot en la nostra llengua pairal? Perquè hem volgut retre un homenatge a l'escriptor insigne que va dir coses belles de Catalunya i va lloar la llengua catalana. Si Don Quixot ha estat traduït a totes les llengües cultes, calia que ho fos també a la llengua que és l'instrument d'expressió del nostre poble» (Cervantes 1969: 1).

Més de seixanta anys s'escolen, així doncs, entre el *Quixot* de Rullan (1906) i el de Civera (1969). La dada resulta simptomàtica. El buit que es produeix en les traduccions d'aquesta novel·la pot extrapolar-se, en general, a la traducció del castellà al català. La llengua d'arribada ara gaudia de prestigi, però es qüestionava el de la llengua de partida. Un moviment tan renovador, per a la cultura catalana, com el Modernisme no podia pas afavorir aquesta mena de translacions, obstinat com estava a importar models culturals nous, desconeguts, aquí, fins aleshores. Joan Fuster sintetitzava l'ambient que es vivia en aquests termes: «La "promoció europea" de la literatura catalana s'esdevé, de ple, en la "Fi de Segle". Les dues servituds que l'amenaçaven, és a dir, la fascinació de la literatura castellana i la de la francesa, foren superades. (...) L'única possibilitat d'afermar-se sobre bases sòlides era *Europa*» (Fuster 1988: 27). La dèria d'incorporar-se plenament a Europa, de pujar al tren de les cultures riques i pròsperes, va mantenir-se intacta fins a la Guerra Civil. La traducció del castellà al català (que encara devia considerar-se un fenomen pseudorenaixentista), en aquest programa, poca cabuda hi tenia. Passada la foguerada del *Quixot*, són comptades les obres traduïdes en aquestes dècades, en les quals, a més, sempre resulta fàcil veure els *motius*: els mòbils, la gènesi, les circumstàncies.

Vegem-ne algunes mostres. L'obra de Jaume Balmes, el popular eclesiàstic i filòsof de Vic, de seguida, en començar la centúria, va ser publicada en català. Primer, un manual: *La religió demostrada al alcans dels noys*, a cura de Joan Just i Gelpí (1903); després, una obra emblemàtica: *El criteri*, aquest cop a càrrec del canonge —conciutadà— Jaume Collell (1911). *El criteri*, en plena postguerra, encara va ser traduït de nou per Josep Miracle (1948). Abans, dins la «Biblioteca Popular Barcino», havia aparegut *La civilització*, girada per Josep M. Capdevila (1930).

Hem esmentat aquesta col·lecció ben a propòsit, perquè la dècada dels trenta va «restituir (...) al seu so intrínsec i natural» (Maseras 1935: 14) un bon grapat de textos d'escriptors catalans del XIX que, per circumstàncies diverses, s'havien servit del castellà. L'interpret, gairebé en tots els casos, en va ser l'escriptor Alfons Maseras, qui els anys trenta va desenrotllar una fecunda activitat d'anostrament d'escriptors europeus, sobretot francesos (Gógol, Tolstoi, Leopardi, Maeterlinck, Shakespeare, Benoit, Dumas, Musset, Zola..., a més de l'obra completa de Molière). Només, però, en un llibre (el que recollia la poesia de Cabanyes) va signar amb el nom; en els altres, es va valer del pseudònim *J. dels Domenys*, atès que devia estimar-los un simple guanyapà. La majoria dels autors i títols seleccionats podien considerar-se una mena de precedents de la Renaixença (no debades sortien a llum al voltant de 1933, en el centenari de l'oda *La pàtria* d'Aribau, el tret de sortida, tradicionalment, del moviment): *Art i política (Assaigs diversos, extrets de "El Europeo"* de Bonaventura Carles Aribau (1932), *Records i bel·leses de Barcelona* i *Records i bel·leses de Catalunya* de Pau Piferrer (1932 i 1934), les *Poesies completes* de Manuel de Cabanyes (1935), *Història de la meva joventut* de l'astrònom Francesc Aragó (1937) i *L'antiga marina de Barcelona, L'antic comerç de Barcelona* i *Els antics oficis de Barcelona* (1937), versions abreujades de les *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* d'Antoni de Capmany. Va encapçalar cada volum amb una breu presentació de l'escriptor i de l'obra de to informatiu i un pèl didàctic, tal com corresponia a una col·lecció de caràcter *popular*, en què solia remarcar l'escaïença d'oferir al públic català la traducció. En el dedicat a la poesia de Cabanyes s'hi va esplaiar més, per tal com el seu paper devia semblar-li més decisor, i hi exposava la idea que Cabanyes havia estat, al capdavall, *un cantor sense llengua*, segons la coneguda expressió de Miquel Costa i Llobera, de manera que Maseras, amb el seu transvasament, la hi retornava, el reintegrava a una tradició de què no hauria d'haver-se separat mai:

«És evident que els catalans fracassaren en l'intent d'incorporar llur producció poètica al doll més aviat tèrbol aleshores de la lírica castellana. I fracassaren per dos motius essencials: per la incomprensió aliena, que arribà a tenir aparences d'hostilitat, però més encara per pròpia impotència, si hem de dir les coses per llur nom. Hi ha, hom la hi sent, una pruïja premiosa i dolorosa en l'obra castellana d'aquells poetes catalans. Hom sent que no s'expressen en la llengua que els és pròpia. Hom sent que llurs cants, per profunds que siguin, per sincers que semblin, tenen quelcom d'artificial. Per veritable que hi sigui tot, sempre hi ha una cosa falsa: el so. Ho era, a Catalunya, quan cantaven en castellà, però ho era també a Castella quan, tot parlant-hi castellà, ho feien amb l'accent de Catalunya: un accent que delatava una altra ànima i que traïa una personalitat. I aquesta ànima, aquesta personalitat, havia de canviar de llengua i si volia manifestar-se plenament i emprendre el vol per nous horitzons, en una atmosfera on trobés nodriment i calor i on pogués expandir-se a plena llum, lliurement, en una ascensió gloriosa» (Maseras 1935: 12-13).

Val a dir, a l'últim, que Maseras va acomboiar bona part d'aquestes versions —com algunes altres de les que havia preparat— amb articles a la premsa sobre els autors traduïts. Si, d'una banda, constituïen una mena de campanya publicitària distingida, de l'altra, palesen que Maseras combregava amb els seus ideals de progrés cultural i patriòtic i els subratllava sovint.

Finalment, la dècada dels trenta ens forneix un altre conjunt de traduccions remarcable; de teatre, d'alguns autors que aleshores estaven en voga i que, no caldria dir-ho, en general conreaven un tipus de comèdia o de melodrama costumista que omplia les sales. És obvi que, si van passar-se al català —van adaptar-se, sovint—, no era pas perquè el públic no pogués seguir-les en la llengua original, sinó perquè resultaven més versemblants en la del país i, per tant, tenien més adeptes. En la Catalunya dels anys trenta, un adroguer, una monja o, fins i tot, uns marquesos parlant en castellà, dalt d'un escenari, hauria provocat un efecte d'estranyesa del tot contraproduent entre el públic menestral que acudia a aquella mena de funcions. Perquè, en tots els casos, la publicació és posterior a la representació, la qual freqüentment va esdevenir-se en recintes populars i de barriada, com ara l'Orfeó Gracienc, el Gran Teatre Espanyol, Teatre Escola, Teatre Nou, Teatre Talia o l'Ateneu Familiar de Sant Boi de Llobregat. De la mateixa manera, les versions van sortir impreses en dues col·leccions, «Catalunya Teatral» i «La Escena Catalana», que van gaudir de la preferència d'un públic fidel, consumidor devot d'uns productes econòmicament assequibles. Per ordre cronològic d'edició, en destaquem els títols següents: *L'adroguer del carrer Nou (El último mono)* de Carlos Arniches (1930), *Els marquesos del Born (Los marqueses de Matute)* de Luis Fernández de Sevilla i A. C. Carreño (1932), *Marianela* de Benito Pérez Galdós segons l'adaptació escènica dels germans Álvarez Quintero (1934), *Mare Alegria* de Luis Fernández de Sevilla i Rafael Sepúlveda (1935), *L'honra dels fills* (1935) i *Esclavitud* (1937) de José López Pinillos, *La nostra Natatxa* d'Alejandro Casona (1936), *El secret* de Ramon J. Sender (1937) i *El vell albrit (El abuelo)* de Galdós (1937). Gairebé en tots els casos van ocupar-se de reescriure'ls en català comediògrafs, autors, que, poc o molt, van cultivar aquell tipus de teatre: *Amichatis*, Antoni Carner, Agustí Collado, Francesc Payàs i Planas, Antoni Pejoan, Manuel Valldeperes i Joan Vila i Pagès. Els darrers títols esmentats, apareguts en plena Guerra Civil Espanyola, «es poden llegir en clau política del procés social i revolucionari que vivia Catalunya» (Gallén 2001: 65).

L'ingent material novel·lístic que havia deixat Galdós, tan difós durant una bona colla de dècades, va temptar, com podem veure, el món de l'escena i, també, el món editorial. L'any 1930 J. Burgas va traduir-ne l'únic *episodi nacional* que transcorre en terres catalanes: *Girona*. Davant possibles equívocs i malentesos, el nom de l'autor era cenyit a B. Pérez Galdós i ocupava la portada, de cap a cap, una senyera. Una vegada més, doncs, la traducció del castellà al català era presentada com una *restitució*. Com ho era, sens dubte, en el cas de les narracions del novel·lista valencià Vicente Blasco Ibáñez. Ja l'any 1914 la publicació *El Cuento del Dumenche* n'havia editat un parell, sense que hi constés el nom de l'interpret, en els números 6 i 24, respectivament: «El últim lleó» i «Corpus

valencià». En l'editorial del número 25, que duia per títol «També nosaltros. Prop de la reivindicació rechional», hi podem llegir la proclama següent: «El Cuento del Dumenche té a gala ser el heraldo de tot moviment que signifique valensianisme independent y rechionalisme práctic dins del ample y desamparat camp de la literatura». Així mateix, els anys vint dues novel·les de Blasco Ibáñez van ser girades al català: *Flor de maig* (1926) i *La barraca* (1927) (reeditada setanta anys després, el 1997). Va ocupar-se'n el periodista i escriptor valencià Miquel Duran i Tortajada, que signava *Miquel Duran de València*, director, aquells anys, de la col·lecció «Biblioteca Europa» de l'editorial Mentora. Si ens hem de refiar de la publicitat del catàleg, Duran tenia intenció de traduir quatre títols més de l'afamat novel·lista, *A l'ombra dels tarongers*, *Arròs i tartana*, *Contes valencians* i *Un drama a l'albufera*, tasca que no va arribar a bon port a causa del tancament de l'empresa (Ugarte 2002: 46).

La dictadura franquista, també en aquest aspecte si voleu marginal de les lletres, va suposar un trencament. Com és sabut, la censura, al llarg de la dècada dels quaranta, va denegar totes les sol·licituds per publicar traduccions al català, amb raons tan persuasives com ara «Son traducciones de otros idiomas al catalán» o «Suspendida por ser traducción de otro idioma» (Gallofré 1991: 262, 263), fins que el 1948 Riba i Sagarra van aconseguir el permís per donar a llum les seves versions de *l'Odissea* i *La Divina Comèdia*, amb la condició, això sí, que no ultrapassessin els límits de les edicions de bibliòfil (la qual cosa implicava tiratges molt curts i preus astronòmics). Doncs bé, l'any anterior, el 1947, *Lluís Deztany*, pseudònim del militar i erudit Lluís Faraudo i de Saint-Germainin, va aconseguir veure imprès el trasllat de la novel·la exemplar *Les dues donzelles* de Cervantes (figura insigne que, com altres, el règim va mirar de manipular segons les seves conveniències), en una edició, això sí, també ben restringida: 359 exemplars.

Però una flor no fa estiu. Qui podia tenir interès a traduir d'una llengua imposada a una llengua perseguida? Havien de passar gairebé vint anys més, fins a la segona meitat dels seixanta, perquè comencés a aparèixer, un altre cop, un gruix significatiu de traduccions del castellà al català. Dos factors, diferents, hi van contribuir: d'una banda, la relaxació de la censura respecte de les traduccions a les *altres* llengües de l'Estat; de l'altra, la puixança de la novel·la castellana de caire realista i l'èxit esclatant d'alguns autors —afins al règim— de vocació popular. Entre els segons, Ramon Folch i Camarasa va traduir alguns títols de J. L. Martín-Vigil: *Morin els capellans* (1965), *La vida ens ve a trobar* (1965) i *Un sexe anomenat dèbil* (1970), i, Bartomeu Bardagí, corrector professional il·lustre, la trilogia de José M. Gironella que novel·lava la història contemporània espanyola, ambientada en escenaris catalans, formada per *Els xiprers creuen en Déu* (1967), *Un milió de morts* (1967) i *Ha esclatat la pau* (1968). Quant als representants de les noves tendències narratives, Camilo José Cela centrava tota l'atenció, amb quatre obres traduïdes. De primer n'havia sortit a llum, a Mallorca, *La família d'en Pascual Duarte* (1956), a cura de Miquel M. Serra i Pastor, amb un prefaci de Llorenç Villalonga. Uns quants anys després, el llibre que transcorria en paratges catalans: *Viatge al Pirineu de Lleida* (1966), en versió d'un altre mallorquí, Josep M. Llompart, col·laborador de Cela en la redacció de la revista *Papeles de Son Armadans*. Llompart obria la versió amb un pròleg justificatiu penetrant, en què d'entrada es plantejava el sentit de la seva comesa, en una època en què ja no *calia* traduir del castellà al català: «com pot justificar-se el treball que goso presentar? Quines raons de necessitat o de simple utilitat el recolzen? És obvi que cap ni una». No obstant això, si havia decidit tirar-lo endavant, segons que explicava, era per l'obstinació de l'autor, «que s'entestà a veure el seu llibre imprès en llengua catalana» (Llompart 1966: 8). De seguida va arribar *El rusc* (1969) i, a l'últim, *Barcelona* (1970), de la mà, en tots dos casos, de Folch i Camarasa, i en la mateixa col·lecció —de presentació més aviat luxosa— de l'editorial Alfaguara, «Ara i Ací», en què havia aparegut el *Viatge*.

La vigoria de l'assaig, marcadament ideològic, que aquells anys es vivia arreu d'Europa, en bona part a recer del Maig del 68 francès, va comportar que sortís la versió catalana d'alguns llibres de pensadors que havien esdevingut referents en el mercat espanyol: de José Luis Aranguren, Manuel

Sacristán, Alfonso Comín, Esteban Pinilla de las Heras, Carlos Castilla del Pino o Francesc Candel (gairebé tota l'obra del qual ha estat reescrita en català i, de vegades, se n'ha editat primer la traducció que no pas l'original).

Dels diversos torsimanyes que van acostar-nos aquests autors sobresurt Ramon Folch i Camarasa, narrador, dramaturg i un dels primers *professionals* —per no dir el primer— de les nostres terres: traductor de l'anglès a l'espanyol a l'Organització Mundial de la Salut (1973-1986), ha reescrit en castellà (sense signatura o amb pseudònims) i en català nombrosos títols de l'anglès, del francès i de l'italià. En total, en català, passen de la centena, dels quals tretze provenen del castellà: obres d'Aranguren, Miguel Ángel Asturias, Candel, Cela, Martín-Vigil, Sacristán i alguna altra de caràcter tècnic, a part de *Ferdydurke* de Witold Gombrowicz, atès que, sense saber ni un borrall de polonès, van encarregar-li la traducció.

No podem deixar de fer esment, en aquest repàs històric apressat, de les versions poètiques de Miquel Forteza de Rubén Darío i Aleixandre (1960); de les de Xavier Benguerel de Pablo Neruda (1974); de les de Marià Villangómez de Góngora, Quevedo, Alberti, Cernuda, Claudio Rodríguez o Antonio Colinas (1991); o de les de Miquel Àngel Riera de Rafael Alberti: *Poemes de l'enyorament* (1972). Fora d'aquest darrer cas, cap de les altres no ha aparegut en forma de llibre independent, per tal com es tracta de versions de poemes esparsos, fruit dels interessos de l'intèrpret-escriptor. De la mateixa manera, cal citar la versió abreujada de *Blanquet i jo* de Juan Ramón Jiménez, obra de Miquel Solà i Dalmau duta a terme el 1976 com a felicitació nadalenca —fotocopiada— per a familiars i amics i publicada, pòstumament, el 1989 pel Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada: fet i fet, un trasllat molt poc difós.

L'esclat de la literatura hispanoamericana, el famós *boom* va esperonar Folch i Camarasa a traduir *El senyor president* de Miguel Ángel Asturias (1968) —Premi Nobel 1967— i, sobretot, Avel·lí Artís-Gener, que havia viscut exiliat vint-i-sis anys a Mèxic i havia treballat amb Gabriel García Márquez, a traslladar *Cent anys de solitud* (1970) i *Crònica d'una mort anunciada* (1982), a més de *L'Aleph* de Jorge Luis Borges (1983) i un recull de relats, *Els cadells i altres narracions*, de Mario Vargas Llosa (1984). Artís-Gener explicava que s'havia iniciat en aquest ofici de torsimany d'escriptors llatinoamericans perquè li ho havia requerit el mateix García Márquez: «per tal de celebrar la venda de l'exemplar un milió de *Cien años*, l'Antoni López-Llausàs [editor d'Edhasa] havia preguntat a García Márquez què volia com a obsequi», a la qual cosa havia respost: «La traducció al catalán. Me jode tener el libro en quince idiomas y que no esté el de la ciudad que he escogido para vivir» (Artís-Gener 1982: 19). A unes motivacions ben diferents devia obeir la posada en català, tot conservant-ne la forma mètrica, del poema fundacional de la literatura argentina, *Martín Fierro* de José Hernández, a càrrec d'Enric Martí i Muntaner, un barceloní que va anar a fer fortuna a Buenos Aires a començament de segle; la traducció no s'hi va publicar fins al 1977, si bé el pròleg duu la data de «gener de 1936». De l'altra banda de l'Atlàntic encara va arribar-nos, el 1973, l'obra de teatre *Qüestió de nassos* de la mexicana d'origen barceloní Maruxa Vilalta, a càrrec de l'escriptor i polític Josep M. Poblet, igualment expatriat per raó de la Guerra Civil Espanyola. I, ja en la dècada dels vuitanta, *Fulgor i mort de Joaquim Murieta* de Pablo Neruda (1982), en una controvertida traducció del poeta Miquel Martí i Pol que va representar-se un parell de temporades al Teatre Lliure.

Ultra això, cal deixar constància de la iniciativa d'un editor, Max Cahner, de traslladar al català, emulant l'experiència de l'editorial Barcino dels anys trenta, una col·lecció de novel·les de mitjan segle XIX, en les albors de la Renaixença, de temàtica catalana però encara escrites en castellà: de Víctor Balaguer, Joan Cortada, Ramon López Soler, Pere Mata i Abdó Terrades. Totes van ser publicades al final dels anys vuitanta i, d'algunes, van encarregar-se'n traductors de renom, com ara els escriptors Maria Àngels Anglada o Jesús Moncada.

Ben bé a les acaballes del segle, el 1999, l'editorial valenciana Tàndem va presentar alhora «tres reconeguts escriptors en llengua castellana, traduïts per tres escriptors del nostre país», és a dir, «Manuel Talens traduït per Albert Sasi», «Pilar Pedraza traduïda per Adolf Beltran» i «Susana Fortes traduïda per Rosa Serrano» (segons l'anunci publicitari aparegut en el número 785 de la revista *El Temps*, del 29 de juny), amb *Venjances*, *Els ulls blaus i altres contes inquietants* i *Estimat corto maltés*, respectivament, tres títols més o menys adscrits als patrons de la novel·la negra. Segurament era la primera vegada, de la postguerra ençà, que no s'escollia tant el text de partida per la consideració de què gaudia com pel fet que, en un nivell literari molt digne, podia reportar beneficis econòmics tangibles. I és que, com asseverava Isabel-Clara Simó uns quants mesos després en la mateixa revista (en el número 832, del 23 de maig de 2000), «existeix un mercat català (...). I, com que el llibre en català sembla que té un circuit propi, algú s'ha animat a fer l'experiment, a veure què en resulta».

D'aleshores ençà han aparegut altres títols, triats gairebé sempre en funció d'unes expectatives de vendes assegurades. És el cas d'alguns assaigs de Carmen Alborch, Juan Luis Cebrián o Fernando Savater, d'alguna aventura d'Arturo Pérez-Reverte, de *La ciutat dels prodigis* d'Eduardo Mendoza (2000) o, encara més evident, ja en el segle XXI, dels premis Planeta *Mentre vivim* de Maruja Torres (2001) i *La cançó de Dorotea* de Rosa Regàs (2002), *L'ombra del vent* de Carlos Ruiz Zafón (2002) o *Soldats de Salamina* de Javier Cercas (2003), èxits esclatants en la llengua de partida de novel·les d'autors que, la majoria, són d'origen català. Així doncs, talment com si els anys res no haguessin canviat, assistim, un cop més, a un procés de *reintegració* lingüística i cultural per mitjà de la traducció.

En aquest recorregut vertiginós hem deixat de banda la literatura infantil i juvenil i el llibre religiós, camps que es regeixen per unes coordenades ben diferents, on les versions del castellà, aquestes darreres dècades, han esdevingut força habituals, sempre, això sí, que puguin reportar beneficis econòmics.

Som ben lluny, no cal insistir-hi gaire, dels ideals renaixentistes —i de l'escassa professionalització— dels primers traductors del *Quixot*. Les lleis del mercat avui manen. Amb una mica de contumàcia, això encara ens pot afavorir.

Bibliografia

ANGUERA, Pere. *El català al segle XIX. De llengua de poble a llengua nacional*. Barcelona: Empúries. 1997.

ARTÍS-GENER, Avel·lí. «Crònica d'una traducció anunciada». *Avui* (5 setembre 1982), p. 18-19.

BACARDÍ, Montserrat. «Traduir el *Quixot* al català: més enllà de la intel·ligibilitat». *Revista de Catalunya* 165 (2000), 70-78.

BACARDÍ, Montserrat; ESTANY, Imma. «La mania cervàntica. Les traduccions del *Quixot* al català (1836-50? - 1906)». *Quaderns. Revista de Traducció* 3 (1999), p. 49-59.

BULBENA I TUSELL, Antoni. *Dietari*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1937 [Transcripció d'Imma Estany].

CARRERAS CANDI, Francesc. *Lo cervantisme a Barcelona*. Barcelona: Estampa «La Catalana» de J. Puigventós, 1895.

CERVANTES SAAVEDRA, Miguel de. *Don Quixot de la Manxa*. Barcelona: Tarraco, 1969.

- COLON, Germà; SOBERANAS, Amadeu-J. «L'aportació lexicogràfica del Nebrija català». A: *Panorama de la lexicografia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991, p. 60-79.
- CORRETGER, Montserrat. *Alfons Maseras: intel·lectual d'acció i literat (Biografia. Obra periodística. Traduccions)*. Barcelona: Curial; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- FUSTER, Joan. *Literatura catalana contemporània*. Barcelona: Curial, 1988.
- GALLÉN, Enric. «Traduir i adaptar teatre a Catalunya (1898-1938)». A: PEGENAUTE, Luis (ed.). *La traducción en la Edad de Plata*. Barcelona: PPU, 2001, p. 49-74.
- GALLOFRÉ I VIRGILI, Maria Josepa. *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.
- LLOMPART, Josep M. «Pròleg del traductor». A: CELA, Camilo José. *Viatge al Pirineu de Lleida*. Barcelona: Alfaguara, 1966, p. 7-13.
- MASERAS, Alfons. «Introducció». A: CABANYES, Manuel de. *Poesies completes*. Barcelona: Barcino, 1935, p. 5-14.
- RAFANELL, August. *La llengua silenciada. Una història del català del Cinccents al Vuitcents*. Barcelona: Empúries, 1999.
- ROMAGUERA I RAMIÓ, Joaquim. «Traduccions entre llengües de l'Estat espanyol». *Revista de Catalunya* 21 (1988), p. 135-142.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi. *Història de la literatura catalana I*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi. *Història de la literatura catalana III*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986.
- «També nosaltros. Prop de la reivindicació rechional». A: CANTÓ, Gonzalo. *La princesa Hulda, El Cuento del Dumenche*, 25: 490.
- UGARTE, Xus. «Esbós de les traduccions d'editorial Mentora i *Llegiu-me*: la literatura de consum». *Quaderns. Revista de Traducció*, 8 (202), p. 41-49.
- WITTLIN, Curt. «La "valenciana prosa" del traductor Bernardí Vallmanya». A: *De la traducció literal a la creació literària*, València; Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 157-179.
- Branchadell, Albert; West, Lovell Margaret (eds.), *Less Translated Languages*, Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2005, p. 257-268.